

"ואני בבואי מפדן..."

הערה על דיבור אסוציאטיבי במקרא

בפסוקי הדיבור שבתנ"ך קיימת תופעה שאני קורא לה "דיבור אסוציאטיבי". לפעמים אנחנו נתקלים בפסוקים שהקשרם בתוך שאר דברי הגבור אינו מובן. לעתים חסרות אפילו מילות קישור בין עיקרי הדברים לפסוקים הללו. נראה שפסוקים אלו מצטטים את הדברים כפי שנאמרו, גם אם לא נאמרו בסדר ובמבנה ברור, ומעידים על האסוציאציות של המדבר מדבריו הקודמים, על הרקע התודעתי שמתוכו אמר מה שאמר. דווקא פסוקים כאלו, העולים ממקום עמוק יותר (בתודעת המדבר) מזה של דבריו הרציפים והמובנים, תורמים להבנה הפנימית של הדברים. ניתן להדגים זאת בפסוקים הבאים:

ויאמר יעקב אל יוסף אל שדי נראה אלי בלזו בארץ כנען ויברך אותי. ויאמר אלי הנני מפרך והרביתך ונתתיך לקהל עמים ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריו אחות עולם. ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד באי אליך מצרימה לי הם אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי. ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו על שם אחיהם יקראו בנחלתם. ואני בכאי מפדן מתה עלי רחל בדרך בארץ כנען בעוד כברת ארץ לבוא אפרתה ואקברה שם בדרך אפרת היא בית לחם.

הפסוק האחרון, פסוק ז', נראה לא קשור לברכה לבני-יוסף. מדוע טורח יעקב לציין דווקא עכשיו עובדה שידועה לכל הנוכחים?²

לשם ביאור הענין עלינו להתבונן בהקשר הפרשיות: יעקב חי בתחושה שהוא עומד לפני מותו. כבר בירידה למצרים, שבע-עשרה שנה לפני מותו, הוא אומר "אלכה ואראנו בטרם אמות" (מ"ה, כח) "אמותה הפעם..." (מ"ו, ל). הוא מביט על חייו, על מה שעבר עליו ומסכם: "מעט ורעים היו ימי שני חיי" (מ"ז, ט). ובאמת, חייו היו מלאי יגון וצער: הרמאויות של לבן, המאבקים עם עשו, פרשת דינה, מות רחל ויצער גידול בניס. יעקב מתקרב עוד יותר אל סוף חייו: "ויקרבו ימי ישראל למות" (שם) וכבר ישנם סימנים ביולוגיים לכך: "הנה אביך חולה" (מ"ח, א). אפילו התורה עורכת סיכום לחייו: "ויהי ימי יעקב שני חייו שבע שנים וארבעים ומאת שנה" (מ"ז, כ"ח).³

- 1 בראשית מ"ח ג-ז. כל מראי מקומות ללא ציון שם הספר במאמר זה לקוחים מספר בראשית.
- 2 המפרשים, רובם ככולם, מקשרים פסוק זה לבקשתו של יעקב להיקבר בארץ (ע"י רש"י, רמב"ן, רשב"ם וא"ט). על פירוש זה קשה מדוע לא הופיע הפסוק בסמיכות לבקשה, ובמיוחד לאור העובדה שעבר פרק זמן מסוים בינתיים – "ויהי אחר הדברים האלה".
- 3 בד"כ סיכומים כאלו מופיעים בצמוד לתיאור הפטירה: כך הוא אצל יצחק (ל"ה, כח-כט) אברהם (כ"ה, ז-ח) ועוד. כאן סיכום חיי יעקב מופיע זמן מה לפני מותו, שהרי אח"כ מציינת התורה עוד שני פרקי זמן: א) "ויקרבו ימי ישראל למות" ב) "ויהי אחר הדברים האלה". זה מדגיש את העובדה

בפגישה עם יוסף יעקב נזכר במה שעבר על האהבה שלו: הרבה עבד וסבל על מנת לחיות עם אשתו שאהב, וכשכבר היו קרובים כל כך אל סוף הדרך, אל המנוחה והנחלה, מקום מגורי אביו – נלקחה ממנו. וכך הוא מתאר: "ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל⁴ בארץ כנען, בדרך, בעוד כברת ארץ לבוא אפרתה, ואקברה שם בדרך אפרת היא בית לחם". ניכרת כאן הקרבה הגדולה לסוף הדרך – הם כבר "בארץ כנען" מרחק קטן ממקום ישוב – והיא נשארה "שם"...

גם אהבתו ליוסף, שהיא פן נוסף באהבת רחל נקטעת באמצעותה: יוסף נעלם ואיננו.

עכשיו כבר מאוחר. יעקב מנסה לתת איזשהו "פיצוי" לאהבתו שלא הגיעה למימוש לא אצל רחל ולא אצל יוסף. לכן הוא מעביר את הברכה שקיבל בירושה מאבותיו דרך יוסף לאפרים ולמנשה. בכך נעשה יוסף ממשיך השושלת המשפחתית ונושא הברכה. בכך הוא גם מוכר כבכור: מקבל חלק גדול פי שנים מכל אחיו כמשפט הבכורה. מיד אחר כך יעקב מגלה את רחשי לבו, את המניעים הפנימיים לברכה שהם כמין אנהה הנמלטת מגרונו: "ואני בבואי מפדן..."

לשם הבנה פנימית יותר של זרם האסוציאציות של יעקב נתבונן בדברי יעקב שהובאו לעיל: יעקב מתאר שקיבל בלוז ברכה הכוללת שני מרכיבים: ריבוי הזרע וירושת הארץ. הקשר ביניהם ברור – הזרע הוא שיירש את הארץ, הארץ מתחלקת בין בני יעקב. כשיעקב הופך את אפרים ומנשה לבניו שלו⁵ הוא למעשה מעניק להם נחלה בארץ. כפי שיעקב מציין בעצמו, שבני יוסף שייולדו אחריהם יקראו "על שם אחיהם...בנחלתם". הברכה הזו עוברת בין הדורות: אותה הברכה שיצחק מברך את יעקב לפני מותו, היא גם הברכה שיעקב מקבל בשונו מפדן ארם, וגם הברכה שמברך את אפרים ומנשה:

- שלמרות שיעקב חי, ברור שזה כבר הסוף. גם אם נאמר שפסוק הסיכום "ויהיו ימי יעקב..." הוא כותרת לכל הפרשה ולא תיאור כרונולוגי, עדיין המסקנה העולה מכותרת כזו זהה.
- 4 הביטוי "מתה עלי" מדגיש את הפגיעה העצומה של המות דווקא ביעקב. רק הוא מבין את גודל האסון. כמו שלמדו בגמרא (סנהדרין כב:): מביטוי זה: "אין אשה מתה אלא לבעלה".
- 5 "העברת" הילדים מיוסף ליעקב ניכרת בחילוף המילים "לי" – "לך": "ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים... לי הם אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי: ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו על שם אחיהם יקראו בנחלתם".

"ואני בבואי מפדן..."

ברכת יעקב לאפרים ומנשה (מ"ח ג-ד)	ברכת ה' ליעקב (ל"ה ט-יב)	ברכת יצחק ליעקב (כ"ח ג-ד)
אל שדי נראה אלי ויברך אותי... הנני מפרך והרביתך ונתתיך לקהל עמים ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריך אחוזת עולם.	וירא א-לוהים... אני אל שדי ויברך אתו פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלציך יצאו ⁶ ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ	ואל שדי יברך אותך ויפרך וירבך והיית לקהל עמים ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך איתך לרשתך את ארץ מגוריך

אצל יעקב, הברכה שקיבל עם כניסתו לארץ הפכה לאבל, שכן מיד אחר כך נפטרה רחל. כאשר יעקב בא להמשיך את אותה ברכה שקיבל "בלוז בארץ כנען", "בבואו מפדן ארס", מיד הוא נזכר במשמעות הברכה בחייו האישיים - פטירת רחל כאומר: "ואני בבואי מפדן" לא נתברכתי את אותה ברכה שאני מעביר אליכם, אלא "מתה עלי רחל... בארץ כנען..."

שלוש התחנות בדרכה של הברכה נרמזות בשורש פ.ר.ה. החוזר כאן שלש פעמים: (א) פרה ורבה, (ב) אפרת, (ג) אפרים. ברכת הפריין שהובטחה ליעקב ע"י יצחק, קיבלה בחייו האישיים משמעות טרגית: מות רחל בלידתה בסמוך לאפרת. נחמתו היא בהעברת אותה ברכה לנכדי אשתו האהובה ובני בנו האהוב - אפרים ומנשה.

6 תוספת זו הושמטה דווקא אל מול בנו יוסף מלך מצרים שלכאורה מגשים את אותה ברכה. לאור ברכת יעקב ליהודה "לא יסור שבט מיהודה" ניתן לומר שיעקב צופה שברכה זו תתגשם דווקא ביהודה ולא ביוסף ולכן לא הזכירה במעמד זה. על פי זה יש כאן חלוקה מעניינת בין בכורה למלכות ואכמ"ל.